

Absolýut ateizmiň mümkinsizligi: Taňry düşünjesiniň köptaraplylygy

Category: Edebi makalalar, Filosofiá, Kitapcy

написано kitapcy | 23 января, 2025

Absolýut ateizmiň mümkinsizligi: Taňry düşünjesiniň köptaraplylygy ABSOLÝUT ATEIZMIŇ MÜMKINSIZLIGI

► TAŇRY DÜŞÜNJESINIŇ KÖPTARAPLYLYGY

Absolýut ateist diňe Taňrynyň barlygyny ret etmek bilen çäklenmän, aňynda hiç bir usulda Taňra düşünjesinde ýer ýokdugyny aýdýan kişidir. Ýone munuň mümkün bolmaýandygy bilen baglanyşykly güýçli tezisler öňe sürlüpdir we çynlakay jedeller, çekişmeler bolupdyr. Bu çekişmeler wagtynda käbir akyldarlar her näme bolsa bolsun, ateizmiň mümkinsizliginden gürrüň edipdirler, bir topar akyldarlar bolsa, munuň tersini gorapdyrlar. Ateizmiň mümkün däldigini aýdýanlaryň elindäki faktlara seredilende, beýlekileriňki bilen deňesdirilende, has ynandyryjy we kanagatlandyryjydygy görünýär.

Absolýut ateizm bilen baglanyşykly ateistleriň ideýalaryna seredilende, örän köp zadyň başgaça aýdylandygyny we mejbury düşündirişlere yüz urlandygyny görmek bolýar. Şonuň üçin bularyň köpüsi reaksiyon düşünjeler, pikirler bolmaklygyň çäginden çykyp bilmändir. Görnüşi ýaly ol, ýagny bir adamyň hem-ä teoretiki hemem praktiki tarapdan hemişelik ateist bolup galmagy mümkün däl. Ynsanyň akyly, kalby, duýgusy we ahlaky endikleri, talanty, gysgaça aýdylanda tebigaty özünü mydama Taňra tarap äkidýär, muňa garşylyklaýyn bolan ynançszlygynyňda öñünü ýapýar.

Ynansyn ýa ynanmasyn, tapawudy ýok, ähli adamlaryň aňynda Taňry düşünjesi bar. Bu düşünce dürli medeniýet we dinlerde tapawutly şekillenýär we parhly aýratynlyklara bürenýär. Bulardan haýsysynyň has düşünükli (uýmaga laýyk) bolýandygy ýa-

da bolmaýandygy bir tarapa-da bolsa, ähli adamlarda şeýle pikiriň bolmagy entek işiň başyndaky absolýut ateizmiň tassyklamalaryny puja çykarýar.

Taňra ynanmaýandygyny aýdýan adamlar aňlaryndaky bu düşünjä Taňry adyny beresleri gelmeýär. Ateistleriň aglabasy Taňrynyň ýokduguny aýtmak bilen birlikde, kategorik taýdan älemede haosyň bardygyny ýa-da älemiň bitertip, sistemasyz, bir massa toplumy bolýandygyny tassyklamandyrlar. Şonuň üçin olar-da älemede häkimlik edýän (ýa-da görünýän sistemanyň aňyrsynda ýerleşen) gizlin güýjüň, sebäbiň, energiýanyň, kosmiki aňyň bardygyny aýdýarlar. Netije-de, Taňryny kabul etmeseler-de, görünýän barlyk ýagdaýyň we sistemanyň öñünde Taňrylyk işi, funksiýany amala aşyrýan bir esasyň, prinsipiň, güýjüň ýa-da düşündirişiň gözleginde bolupdyrlar.

Aýratyn hem materialist ateistler teoretik hökmünde aşa artykmaçlygy bolan beýik Taňry pikirini ret etmek bilen birlikde, içgin, tejribä esaslanan bir Taňry düşünjesini özleşdiripdirler. Ýagny olar bir söz bilen aýdanyňda, tebigatyň, älemiň özünü Taňrynyň deregine goýupdyrlar. Tebigaty soňsuzlyk, çäksizlik, ýaradyjylyk, bakylyk we ebedilik ýaly aýratynlyklary berip, ony keramatlaşdyrypdyrlar. Bu bolsa olaryň dinden düýpli tapawutlanýanam bolsa, belli bir derejede Taňry düşünjesine eýediklerini görkezýär.

Netijede ateistleriň aňlarynda we duýgularynda göýä Taňry gözlegine päsgel bolmalary mümkün däl. Teizmiň Taňry düşünjesini ret etseler-de, aşa däl (maddy) barlyga Taňry gözü bilen garaýarlar. Ünsli seljerilende, ateistleriň aňlaryndaky düşünjeleri bilen diniň Taňry düşünjesi bilen käbir aýratynlyklarynyň meňzeşdigi göze ilýär.

Dine we dindarlara reaksiýa duýup, ynançsyzlygy saýlap alan adamlaryň uly bir topary esasynda içi yşk we söýgüden doly bir güýjüň barlygyna ynanýandyklaryny boýun alýarlar. Bu adamlaryň aglabा bölegi Günbatarda-da, Gündogarda-da özlerine berlen adaty din garaýşyny ýeterlik derejede gumanistik hasaplamandyrlar we ony ýigrenýändiklerini aýdypdyrlar. Din ugrunda bolan uruşlar (mezhep dawalary, haçly ýörişler), zulumlar, aforozlar (hristiançylykda buthana tarapyndan

jemagatdan çetleşdirme jezasy), dowzah bilen gorkuzmalar we ş.m. taryhda bolşy, häzirem örän köp kişini dinden daşlaşdyrýar we olaryň başga-başa gözleglere ýonelmegine sebäp bolýar. Bu ýerde görnüp duran bir hakykat bar: Ynsan käte öz hyjuwlaryny, arzuwlaryny, gahar-gazabyny, ýigrenjini ýa-da umyt-hyýallaryny dine perdelenip amala aşyrýar, bu bolsa diniň (yslamyň) şeýle bolýandygyny ýa-da meňzeş negatiw, ters zatlary tassyklaýandygy manysyny aňlatmaýar.

Gören ýowuzlyk we terslikleri sebäpli, dini terk edeň adamlaryň köpüsü damjadan gaçyp, ýagyşa uçraýar. Meselem, syrkaw adamlaryň ölümü bilen Taňryny günäkleýän ateist bir ideologiýanyň agzasy, öz prinsipleri üçin oglan-uşak, ýigit-garry, aýal-erkek diýmezden, millionlarça adamyň rehimsizlik bilen öldürilmegine we kynçylyk çekmeginne ses-seda çykarmandyr. Has-da gynandyryjy tarapy bolsa, käbir ideologlaryň bagtly gelejegin hatyrasyna şeýtmegiň hökmanydygynu aýtmak derejesinde ruhsuzlaşýandygydyr. Şeýle-de bolsa, ynsan garşysyndakydan bir zat isleyärkä, özünüň nirede bolýandygyny gowy bilmeli we oña görä hereket etmeli.

Dinden sowaýan ýa-da sowadylan adamlat käte bagly bolan ideologiýalarynyň-da täsiri bilen ynançszlyga taap taýyp gidýär. Ynançszlykdan soňra agzalan ideýalary bolsa, aslynda bu kişiniň öz ideýalary bolman, eline tutdurylan we hakykatdygy aýdylan (iňñe urlan) ideologik tassyklamalardyr. Şonuň üçin bularyň aglababy bölegi dini ret edýärkä ýa-da dindarlaty erbetlik bilen günükärleýärkä, mydama hyýalyndaky utopik tipiklesdirmelere garşıy reaksiýa görkezipdirler. Görýän negatiwliklerini, tersliklerini aňlarynda ulaldyp, ýowuzlaşdyryp, olaryň haýal edilmän taşlanmaga, terk edilmegä degişli öcdüğini oýlaýarlar.

Ateistleriň aglababy bölegi Taňra ynanýan ejesiniň, kakasynyň, enesiniň ýa-da söýyän bir ýakynynyň ynanjyny we hereketini, özünü alyp barşyny eziz görüp, ýerlikli ýagdaýda olary aklaýar we zol-zol olaryň şahsyýetine hormat goýýandygyny nygtayär. Hatda, hemme kişiniň şolar ýaly bolmagyny isleyär. Diňe şunuň özem ateizmiň utopik we hyýaly motiwleriň üstünde gurlan emeli ylymdygyna güwä geçýär. Şu sebäpli gürrüni edilýän

mysallar absolýut ateizmiň bolup bilmejekdiginini görkezýän ajaýyp görkezijidir.

Din haýsydyr bir syýasy ideologiá (ýa-da mezhep) ýagdaýyna getirilende, tebigy halda bu ideologiyanyň ýa-da mezhebiň garşysynda ýer alan kişiler özlerini dinsiz hökmünde görýär. Ýöne bu kişileriň aglaba topary-da çaklanyşy ýaly absolýut ateist däl. Aşa uly güýje, söýgä ynanýandyklaryny aýdýan bu kişileriň köpüsi ideologik däl dine we individual dindarlyga ynanýarlar. Hatda ýalñyz galanlarynda ýa-da çagalarylар bilen başa-baş galanlarynda, kalplaryndaky Taňry söýgüsiniň gyzgynlygyny duýýandyklaryny aýdýarlar.

Absolýut ateizmiň bolup bilmejek zatdygyny görkezýän ýene bjr fakt, subutnama şudur: Ynsan içinde ýasaýan tejribeleriniň garşysynda logiki taýdan razwedka edýär. Ol-da her zadyň sebäbiniň bardygy we hiç bir zadyň sebäpsiz bolmajakdygy, ýagny sebäpsiz çöp başynyň gymyldamajakdygy prinsipidir. Gündelik durmuşda edinen bu tejribesi ynsany öňünde-soňunda dünýäniň aňyrsyna äkidýär we älemin barlygyny pikirlenmegine sebäp bolýar. Bu inkär edilmejek ýagdaý. Älemin barlygyny pikirlenýän we onuň nähili bar bolýandygyny oýlanyp başlaýan adamyň bolsa Taňryny ýada salmazlygy we şeýlekin ýoly, metody pikirlenmezligi mümkün däl. Bir adamyň «Dünýäniň, älemin nähili bar bolandygyny, dörändigini pikirlenmeýarin», «Aňymda Taňry düşünjesi ýok» ýa-da «Taňry ideýasy, pikiri pikir-oýuma-da gelenok» diýmegeri ynandyryjy däl.

Absolýut ynançszlygyň mümkünçiliksiz bolşuny diňe teistler däl, adaty dinlere ynanmaýan we bu düşünjede, manyda dindar däl akylardarlar-da beýan edipdirler. Bularyň arasynda D.Gum (1711-1776), I.Kant (1724-1804), Wolter (1694-1778) ýaly filosoflar-da bar. Hatda, bularyň birnäçesi filosofiýa taryhynda dini ynanja garşy getiren ýowuz gazaply tankylary bilen tanalýar. Ýöne bu kişileriň adaty dini garaýyşlary ýa-da düşündirişleri tankyt etmeleri bilen özleriniň-de beýan edişleri ýaly, belent, uly bir güýjüň barlygyny kabul etmelerini biri-birinden tapawutlandyrmak gerek.

Dewid Gum dini we gudrat ýaly düşünjeleri gazaply tankytlandygyna garamazdan, absolýut ateizme ynanmandyr:

«Dünýädäki maksat we gurluş, sistema iň ünssüz we iň kütek aňly adamyň-da her ýerde ünsüni çekjek mälimalikdir... Ähli ylymlar bizi gepsiz-gürrüsiz ilkinji ýaradyjynyň barlygyny kabul etmäge iterýär».[1]

Wolter hem ýazan filosofiá sözlüğiniň ateizm maddasynda Sokrat we italýan filosofy Wanini (1583-1619) ýaly akyldarlaryň bu meselede asylsyz aýyplamalara, haksyzlyga uçrap öldürilmelerini ýazgarypdyr, absolýut ateizme bolsa ähtimallyk bermändir. Wolter ateizmi dindarlaryň fanatizmine we Taňryny erbet häsiýetlendirmelerine baglanyşdyryp, ynsan aňynda ýaradyjy bir üstün barlyk ideýasynyň mydama ýer alýandygyny nygtapdyr.[2]

Gum, Wolter we Kant ýaly filosoflar netijese absolýut ateizme mümkünçilik goýman, bir şekilde Taňrynyň barlygyna bellik edýän, alamat goýyan bolsalar, olardan has sistematik bolmadyk we orta çynlakaý pikir, ideýa goýman bir topar ateistleriň gaýtadan ideýalaryny gözden geçirmeleri we has ätiýaçly hereket etmeleri gerek.

Teistik Taňry garaýsyny ret edýän ýagdaýynda, şol bir wagtyň özünde ateizmi-de kabul etmeýän akyldarlaryň barlygy geň galyp oturasy iş ýok. Olaryň bu ýagdaýyna gizlin ateizm hökmünde-de baha berip bolmaýar. Ýurdumyzda-da şular ýaly we şuňa meňzeş garaýşlary görmek mümkün. Meselem, eserlerinde adaty din düşünjesini we bu manyda dindarlygy gazap bilen tankyt eden Jemil Sena-da ateizmi kabul etmändir, ol ateizme umylaryň, akylyň we wyždanyň esaslarynyň çökmegi we ýykylmagy diýip baha beripdir. Adaty Taňry ynanjyna eýe bolmadyk, muňa garşıy individual, paragmatik we ahlaky ölçege agyrlyk beren bir dindarlygy goraýan Sena sekulýar ýasaýyş formasyny-da taňrytanamazlykdan tapawutlandyrypdyr. Senanyň pikiriçe, taňrysız bir ruh bütin ýasaýyş esaslaryny we ruhy barlygynyň aňyny ýitiren robotdyr.[3]

Ateizmi mümkünçiksiz hasaplayan akyldarlar Taňrynyň barlygy meselesinde adamzadyň ideýa bitewiligi içinde bolýandygyny tassyklapdyrlar, ynançsyzlygyň bolsa ýalňyş bolýandygyny öne sürüpdirler. Dogrusy, müňlerç ýyldyr milliardlarça adamyň biri-birinden tapawutly wagt we ýerlerde-de bolsa, Taňra

ynanmalary bize bir gowy habaryň buşlugyny berýär. Ählu adamlar hem-ä instinktiw, hemem aň taýdan alanda Tañry ynanjyna dogabitdi meýillidir.[4] Şonuň üçin yslam pygamberide her adamyň dogabitdi fytratdan (ýaradylyşdan) soň (Alla ynanmaga meýilli, ymtlylyş), dogýandygyny, has soňea maşgalasyma ýa-da tòweregine görä başga ugurlara gönükdirilýändigini aýdypdyr.[5] Özüni hiç bir ýagdaýda ynançsyzlyga şertlendirmeyän we ideologiyalara aldanmaýan bir adamyň doqlanyndan getirýän bu ymtlyşy, meýilliliği gorap saklajakdygy görnüp duran zat. Dini ýasaýyşdan birnäçe wagt çetde galsa-da, ol kişi öňünde-soňunda ahyry älem hakynda çuňňur pikirlere çümýär, näme üçin we nähili bar bolýandygyny öz-özünden soraýar. Çagalygyndaky arassalygyny, ýagşylyga we gowa ýonelen akyl-parasatyny ýitirmedik bolsa, görünýän her bir zadyň aňyrsynda bir ýaradyjynyň bardygyny pikirlener we Onsuz ýasaýyšň mümkün däldigine akyl ýetirer.

Ynanjyň fytry, ýagny ýaradylyşda, dogabitdi bolýandygyny mälim edýän käbir akyldarlar ateistleriň bagtly we sagdyn durmuşda ýasaýan günlerinde bolsa, Tañrynyň güýjüni boýun alýandyklaryny aýdypdyrlar. Ateistler bu akyldarlaryň pikiriçe, Tañrynyň barlygyna bilkastlaýyn, bilgeşleýin garşı çykýan kör we ker kişiler hökmünde kesgitlenipdir. Olaryň pikiriçe, tebigatdaky iň kiçijik jandaryň barlygy-da, ynançsylaryň tezislerini çüýretmäge ýeterlidir.[6] Tañra ynanmak üçin ynsanyň öňünde san-sajaksız motiwler bar, muňa garşı çykmak üçin bolsa, ynsanyň gözünü daşarky dünýä ýummagy we kalbynyň sesine-de gulak salmazlygy gerek. Ynsanyň aňy bir tämizlenmä, saplanma girmezden, öz-özünden Tañryny inkär etmegi mümkün däl.

Kurany Kerim çakdanaşa butparazluk we Tañra şirk goşma problemasy bilen gyzyklanypdyr, şol sanda ateistleeiň tezislerini çüýredýän faktlary-da dile belläp geçipdir, jogapsız bir mesele-de goýmandyr. Her pursatda ynsanyň ünsünü tebigata, ynsanyň öz nebsine we kemçiliksiz ýaradylyşa çekipdir, bularyň ählisiniň düýş däldigini, hakykatdygyny nygtapdyr. Ynsanyň akylyny peýdalanmagyny we älem-jahanyň garşysyny gözlerini açmagy maslahat beripdir.

Şu ýere çenli görlüsi ýaly, ynançszlyk dogabitdi bolman, has soňra dine garşy dörän reaksiýalar bilen birlikde orta çykan ýagdaýdyr. Ynançszlygyň orta çykmagynda, ýagny bir topar adamlaryň orta çykyp «Taňra ynanmaýaryn» diýmeleriniň esasynda elbetde, bir topar motiwler bar. Bu motiwleriň bir bölegi ylmy gipotezalar bolşy ýaly, bir bölegi-de sosiologik ýa-da psihologok belläp geçmelerdir. Bu motiwleriň ähmiýetli bir bölegine işimiziň aýry-aýry bölümlerinde ýer beriler we jedelleşip geçiler.

Ateizmiň emeli kabul edilmegi birnäçe akyldarlaryň tassyklamalarynyň-da çynlakaý hasaplanmajagy manysyna gelmez. Maksady we stili näme bolsa bolsun, Taňry ynanjyna garşy dile getirilen her haýsy bir tassyklamalardan adamlaryň uzak durmagynyň geregi ýok. Hatda, olar hakynda pikirlenmegi gerek. Käsgä, bu tassyklamalaryň ideýa taýdan bir gymmaty we çekişmesi bolsa, jedelleşmesi bolup bilse.

Durlup geçen düşündirişlerden mälim bolşy ýaly, adamyň aňynda Taňry ideýasynyň bolmazlygy mümkün däl. Şonuň üçin ateistiň «Aňymda beýle bir pikir, ideýa ýok» diýip, Taňry ynanjyna ret edilmegi ynandyryjy däl. Bu ýagdaýda yzda ateistler üçin Taňryny aňly-düşünjeli bolup, ret etme ýoly galýar. Aslynda-da, ateist diýlende-de, şeýle bir ynsan ýada düşýär.

Ýasaýyssyz adada ýalñyz başyna galan bir ynsanyň-da, eger saglykly bir gurluşa eýe bolsa, iň azyndan aňynda uly, beýik bir ýaradyjyny pikirlenjegi hökmandyr. Beýle bir kişiniň akyly, parasaty bilen Taňra gitmegin kyn düşmeýär. Barjagy bolan bu düşünjesi, belki pygamberleriň ähli aýratynlyklaryny habar berýän Taňrysy ýaly bolmaz. Emma iň azyndan Onuň çakdanaşalyk, soňsuzlyk, ýaradyjylyk, gudrat, ezelilik (başlangıçsyzlyk) we ebedilik ýaly aýragynlyklaryny ol kişi edinip biler.

Bir pursat üçin ýalñyz ýasaýan bir adamyň Taňryny pikirlenmeýändigini mümkün hasaplasak-da, ol kişi ateist diýilmegi dogry bolmaz. Çünkü ol kişi ylahy dinleriň Taňry aňlaýsy bilen heniz garşylaşan däldir. Iň azyndan özüne hiç bir kişi tarapyndan maglumat berlen däldir. Mundan başga-da,

ol kişiden Tañry hakynda näme pikirlenyändigi-de soralan däldir. Şonuň üçin ol kişä ateist diýilmez. Ynsan maglumat we ideýasynyň bolmaýan bir meselesinde näme üçin ters görnüşe girsin? Beýle kişi, belki, Tañry hakyndaky bir zatlar eşidende, eşiiden zatlaryna gyzyklanma duýup başlar. Uly bir ähtimal bilenem ynanjakdyr. Çünkü bu kişä Tañry düşündirilýärk, her halda bir erteki gahrymanyndan ýa-da hyýaly barlyklardan gürrüň ediljek däldir. Özüne älemin ýaradyjysyndan söz ediljekdir. Şonuň üçin otrisatel jogap bermegi ähtimalyň daşyndadır.

Bir adamyň tebigaty tarapyndan absolýut ateist bolup bilmejekdigini şeýle düşündirip bolar. Tañra ynanmaýan kişiler bolsa, absolýut bolman, dürli motiwler bilen Ony aňly-düşünjeli bolup, bilgesleýin ret edenlerdir. Önem aýdylyşy ýaly, Tañrynyň ret edilmeginiň arkasyndaky teoretiki we praktiki motiwler bolup biler. Aslynda bu motiwler özbaşyna original ideýalar bolman, köplənç ynanýan adamlaryň pikir-düşünjelerine ugrukdyrylan garşylyklardyr, protestlerdir. Geljekki bölümlerde görülssi ýaly, bu motiwler-de jogapsyz galmandyr, düýpli ýagdaýda soraga çekilipdir, ýalňyşlyklaryna bellik edilipdir we çüýredilipdir.

Terjime eden: Seyitnazar ÄRNAZAROW.

-
- [1] Dewid Gum «Dialogues Concerning Natural Religion», ed. R.H.Popkin, USA 1988, sah 77;
 - [2] Wolter «Philosophical Dictionary», iňlisçä terjime eden we redaktirlän: T.Besterman, UK 1971, sah 49-58;
 - [3] Jemil Sena «Tañry garaýsy», Stambul 1978, sah 586-609;
 - [4] Paul Edwards «Common Consent Arguments fir the Existence of God» The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, I, sah 152-154;
 - [5] Buhary «Sahih-ul Buhary» I-VIII. Stambul 1981, «Jenaiz», 93;
 - [6] Berman, Ady geçen eser, sah 7-8. Edebi makalalar